

Sosyo-Mekânsal Ayrımcılık: Dışlayıcı Mimarlık-Örtük Yaşçılık İlişkisi

Socio-Spatial Discrimination: The Relationship of Exclusionary Architecture-Implicit Ageism

Damla Altuncu^{1*}

¹Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, 34427, İstanbul, Türkiye

Başvuru/Received: 08/11/2022

Kabul / Accepted: 21/01/2023

Çevrimiçi Basım / Published Online: 31/01/2023

Son Versiyon/Final Version: 31/01/2023

Öz

Bir ayrımcılık türü olarak yaşçılık, 21. yy'da kamusal mekanların tasarımında etkili olan neo-liberal politikalara bağlı olarak yaygınlaşan 'dışlayıcı mimarlık' yaklaşımıyla ilişkili sosyo-mekânsal bir sorundur. Bu bakımdan çalışma, kamusal mekânda ergonomik ilkeler özelinde sosyo-mekânsal ayrımcılık anlayışını, dışlayıcı mimarlık ve örtük yaşçılık ekseninde güncel kamusal mimari mekân organizasyonları üzerinden tartışmaktadır. Araştırmanın hipotezi, kamusal alanda dışlayıcı mimarlık uygulamalarının evsizler gibi norm dışı aktörler yanında, yaş almış bireyler için de bir ayrımcılık sorunu olduğudur. Araştırmanın kapsamı, farklı dijital veri tabanları üzerinden elde edilen çeşitli kamusal alanlara ait mekân ve mobilya görselleriyle sınırlandırılmıştır. Sosyo-kültürel ve ekonomik özellikler kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak, mevcut durumun gözden geçirilmesi için nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli tercih edilmiştir. Betimleyici çalışmanın araştırma evrenini oluşturmak için tercih edilen genel tarama modelinde iki aşamalı metodoloji uygulanmıştır. Birinci aşamada konuya ilişkin kavramlara ait tanımlamalar netleştirilmiştir. İkinci aşamada ise mevcut kamusal mekân ve mobilya uygulamalarına ait görseller, teorik altyapıya uygun biçimde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; kamusal alanda dışlayıcı mimarlık uygulamalarının henüz sınırlı olduğu ancak uygulamaların yaygınlaşma potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ergonomi, Kamusal Mekân, Mekân Sosyolojisi, Dışlayıcı Mimarlık, Ayrımcılık, Mekân Tasarımı

Abstract

Ageism as a type of discrimination which is a socio-spatial problem related to the 'exclusionary architecture' approach, has become widespread due to the neo-liberal policies that are effective in the design of public spaces in the 21st century. In this respect, the study discusses the understanding of socio-spatial discrimination in public space, in particular ergonomic principles, on the axis of exclusionary architecture and implicit ageism, through contemporary public architectural space organizations. The hypothesis of the research is that exclusionary architectural practices in the public sphere are a discrimination problem for older persons, as well as non-normative actors such as the homeless. The scope of the research is limited to the space and furniture images of various public spaces obtained from different digital databases. Socio-cultural and economic features are excluded from the scope. In the study as a research method, the survey model -which is one of the quantitative research methods- was preferred to review the current situation. To create the research universe of the descriptive study, a two-stage methodology was applied in the preferred general survey model. In the first stage, the definitions of the concepts inherent in the subject were clarified. In the second stage, the visuals of the existing public space and furniture applications were evaluated by content analysis method in accordance with the theoretical infrastructure. As a result, it has been determined that exclusionary architectural practices in the public sphere are still limited, but the practices have the potential to become widespread.

Key Words

Ergonomics, Public Space, Sociology of Space, Exclusionary Architecture, Discrimination, Interior Design

1. Giriş

Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB-1948) birinci maddesinde, “Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar” ilkesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre ‘eşitlik’ tüm insanların doğuştan sahip olması gereken temel bir haktır. Bildirgenin ikinci maddesinde ise “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir” ifadesiyle herkesin eşit muamele görmeye hakkı olduğu belirtilirken, ayrımcılık konusuna vurgu yapılmaktadır (BM, 2022). Bu ifadede açık bir ayrımcılık tanımı yer almamasına rağmen, ayrımcı muamelenin kimlere yapılamayacağı ifade edilmiştir (Yıldırım, 2021, s. 321-346).

Etnik köken, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, din, dil, felsefi-siyasi görüş, medeni durum, sınıf, sağlık durumu, yaş gibi doğuştan gelen ve sonradan edinilen özellikler, tüm insanlarda farklı kombinasyonlarda mevcut olabilir. Bu farklılık durumu özelinde, tüm bireylerin politika ve yasalar önünde eşit olması ve buna uygun muamele görmesi gerekliliğine rağmen, bir grubun diğer bir gruptan ayrılarak ‘farklı’ kabul edilmesi ve/veya ayrıcalıklı muamele görmesine ‘ayrımcılık’ denilmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün açıklamasına göre; “Ayrımcılık; politika, yasa veya muamele bakımından haksız bir ayırım nedeniyle, kişinin insan haklarından ve diğer yasal haklarından, başkalarıyla eşit bir biçimde faydalanmadığı durumlarda ortaya çıkar” (Uluslararası Af Örgütü, 2022). Bu bağlamda ayrımcılık; doğrudan, dolaylı ya da kesişimsel olarak ortaya çıkabilir. (Korkut, 2009, s. 54-56) Ayrımcılık türleri içinde en belirgin olan doğrudan ayrımcılık, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953), Avrupa Sosyal Şartı (1965) ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1996), AB direktifleri gibi uluslararası sözleşmelerde de tanımlanmıştır (Kaya P. A., 2007, s. 67). Türkiye’de ise Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (6701) kapsamında ayrımcılık türleri; “ayrı tutma, ayrımcılık talimatı verme ve bu talimatları uygulama, çoklu ayrımcılık, doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, işyerinde yıldırma, makul düzenleme yapmama, taciz, varsayılan temele dayalı ayrımcılık” olarak çeşitlendirilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2016). “Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulması durumunda, dolaylı ayrımcılıktan söz edilir” (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2021) bu tanımdan da anlaşıldığı gibi ayrımcılığı oluşturan ‘dezavantajlı konum’ net olarak tanımlanmamıştır. Bu nedenle ayrımcılık türleri arasında en zor fark edileni dolaylı ayrımcılıktır denilebilir.

Doğrudan ayrımcılıkta eşitlikçi olmayan uygulamalar kanunlarla yasaklanırken, dolaylı ayrımcılıkta ise uygulamaların ayrımcı, dışlayıcı, kısıtlayıcı etkileri yasaklanmaktadır. Dolayısıyla ortada biçimsel olarak eşitlikçi bir uygulamaya bağlı görünür bir ayrıştırma yokken, doğuştan gelen ya da sonradan edinilen farklılıkların toplumsal etkileri, sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolaylı ayrımcılık çalışmaları genellikle; etnik köken, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet vb. gibi konularda yoğunlaşırken; araştırmaların doğal olarak değişen sağlık durumu ve yaş gibi konularda daha nadir olduğu görülmüştür. Halbuki cinsiyetçilik, ırkçılık gibi yaş ayrımcılığı (Ageism) ya da yaşçılık da dolaylı ayrımcılık biçimidir. Bu ayrımcılık biçimini diğerlerinden ayıran en önemli özellik; cinsiyeti ve/veya etnik kökeni ne olursa olsun toplumsal yapıyı oluşturan tüm bireylerin yaşamlarında yaşa bağlı ayrımcılığa maruz kalma ihtimalidir. Çünkü toplumsal yapıyı oluşturan bireyler için fiziksel yeterliliğin üst seviyede olması, zaman içinde yitirilen bir durumdur. Bu bağlamda herkes, yaşamının belirli dönemlerinde çeşitli biçimlerde kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

Çoğunlukla ileri yaşlarda görünür hale gelen yaş ayrımcılığı (Ageism), 21.yy’da kamusal mekanların tasarımında etkili olan neo-liberal politikalara bağlı olarak yaygınlaşan ‘dışlayıcı mimarlık’ anlayışı ile ilişkili sosyo-mekânsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. “‘Dışlayıcı mimari’ (exclusionary architecture), ‘hasmane mimari’ (hostile architecture), ‘korumaya yönelik kentsel mimari’ (defensive urban architecture), ‘çevresel tasarımla suçun önlenmesi’ (Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED)) ve ‘disiplinci mimari’ (disciplinary architecture) gibi kavramsallaştırmalarla anılan bu pratik, temelde kentsel ve dolayısıyla kamusal alanı mimari ve tasarım yoluyla denetlemek; yalnızca bu alana erişimi kısıtlamak değil, aynı zamanda alanın kullanım biçimlerini de şekillendirmek ve alandaki tutumları yönlendirmek gibi amaçlar taşımaktadır” (Özmaç & Yıldırım, 2020, s. 775-789). Sosyo-mekânsal bir ayrımcılık türü olarak ortaya çıkan bu ayrımcılık sorunun giderilmesi için, ‘yaşçılık’ kavramının evsizler gibi norm dışı toplumsal aktörlerin kısıtlanmasına yönelik olarak geliştirilen dışlayıcı mimarlık yaklaşımındaki yerinin araştırılması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışma, kamusal mekânda ergonomik ilkeler özelinde sosyo-mekânsal ayrımcılık anlayışını, dışlayıcı mimarlık ve yaşçılık (ageism) ekseninde güncel kamusal mekân organizasyonları üzerinden tartışmaktadır.

Araştırmanın hipotezi, ‘kamusal alanda dışlayıcı mimarlık uygulamalarının evsizler gibi norm dışı aktörler yanında, yaş almış bireyler için de toplumsal bir ayrımcılık sorunu’ olduğudur. Literatürde dışlayıcı mimarlık uygulamaları; genellikle evsizler özelinde incelenmiş, dışlayıcı mimarlık ve yaşçılık kavramları karşılaştırmalı olarak yeterince araştırılmamıştır. Bu bakımdan çalışma; güncel kamusal mimari uygulamaların ergonomik boyutuna ve sosyo-mekânsal ayrımcılığa dikkati çekmek, mevcut uygulamaları sistematik biçimde incelemek, kamusal mekânı ergonomik ilkeler-sosyolojik yapı ile ilişkilendirmek bakımından öncül betimleyici bir araştırmadır. Çalışmanın amacı, dışlayıcı mimarlık kavramını yaşçılık konusunu da kapsayacak biçimde, mevcut mimari uygulamalardan yararlanarak genişletmektir. Bu nedenle araştırmanın kapsamı, farklı dijital veri tabanları üzerinden elde edilen çeşitli kamusal alanlara ait kamusal mekân ve mobilya görselleriyle sınırlanmıştır. Elde edilen görsellerin elde edildiği ülkelerin, sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıkları kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmada iki aşamalı bir metodoloji uygulanmıştır. Birinci aşamada mevcut araştırmalar incelenerek konuya ilişkin kavramlara ait tanımlamalar mevcut literatürde yer alan kaynaklar referans alınarak netleştirilmiştir. İkinci aşamada ise güncel kamusal mekân ve mobilya uygulamalarına ait görseller, teorik altyapıya uygun biçimde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

2. Kaynak Araştırması

Kentsel mekân, bireylerin toplumsal etkileşim içinde olduğu, ortak yaşam alanlarını deneyimlediği bir araya gelme mekanlardır. Toplum yararı gözetilerek söylem ve eylemlerin üretilmesine olanak tanıyan bu mekanlar, kişisel mekanlardan farklı olarak ‘herkes tarafından’ erişilebilir, kullanılabilir, deneyimlenebilir olmalıdır (Özbek, 2015, s. 36-45). Mimarlığın temelinde yer alan ‘kapsayıcılık’ anlayışına paralel olarak gelişen bu düşünce, ‘evrensel tasarım’ (universal design) yaklaşımının oluşmasına neden olmuştur. Kapsayıcı tasarım (inclusive design), yaşam boyu tasarım (lifespan design), herkes için tasarım (design for all) gibi kavramlarla paralel gelişim gösteren bu tasarım yaklaşımı; erişilebilirlik, kullanılabilirlik, esneklik, güvenlik, pratiklik vb. gibi değerlendirme ölçütlerine sahiptir. II. Dünya Savaşı sonrasında değişen toplumsal yapı dahilinde, fiziksel engele sahip bireylerin özelliikle ulaşım olanaklarına erişimine odaklanan engelli bireyleri odak noktasına yerleştiren tasarım anlayışı, zaman içinde değişime uğramıştır. Toplumsal entegrasyonu amaçlayan uygulamalar sonucunda kavram, 1970’lerde ‘ulaşılabilir tasarım’ (accessible design) olarak ifade edilmeye başlanmıştır. “Günümüz anlayışıyla evrensel tasarım; tüm ürünlerin ve çevrelerin yaş, beceri ve durum farkı gözetmeksizin pek çok kişi tarafından kullanılabilmesini olanaklı kılan, bütünselleşme sağlayan bir tasarım yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır” (Dostoğlu, Şahin, & Yavuz, 2009, s. 23-32).

1991 yılında Mace, Hardie ve Place tarafından “olabildiğince geniş bir kitleye hitap eden ve herkes tarafından kullanılabilen uyum ve özellikli tasarım gerektirmeyen ürünlerin ve çevrenin tasarımı” olarak tanımlanan evrensel tasarım, özünde toplumsal olarak idealize edilmiş stereotip makbul vatandaşların, ‘tasarlanmış kusursuz yaşantısı’ için üretilmiş bir ütopyanın fiziksel olarak somutlaştırılması hedefine yönelik olarak kavramın tanımı oldukça geniş tutulmuştur (Mace, Hardie, & Place, 1991, s. 47-49). Ancak, siyasi otoritenin ve toplumsal aktörlerin idealize ettiği fiziksel mekânın kapsayıcı özellikleri, zaman içinde erozyona uğramış, uygulama sahasında güvenlik, mülkiyet hakları gibi beklenmedik sorunlarla karşılaşmış ve yeni mimari tasarım stratejileri geliştirilmiştir. Bu durumun oluşmasında, kentsel mekânda kapsayıcılık ilkesiyle bir araya gelen heterojen toplulukların toplumsallaşmasına bağlı olarak artan güvenlik ihtiyacı, öncelikle toplumsal yönlendirme ve disipline etme davranışları için çeşitli mimari uygulamaların gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda kapsayıcı tasarım anlayışında karşılaşılan güvenlik sorununa çözüm olarak geliştirilen dışlayıcı mimarlık anlayışı 21.yy’da giderek yaygınlaşmıştır. Konu hakkında Jane Jacobs, ‘Büyük Amerikan Şehirlerinin Yaşamı ve Ölümü’ kitabında başarılı bir kentsel tasarımın temel niteliğinin, ‘insanın sokakta yabancılar arasında yürürken kendini güvende hissetmesi’ olarak tanımlamıştır (Jacobs, 2011). Bu tanıma bağlı olarak emniyet ihtiyacını gidermek için öncelikle güvenliğin ne olduğunun sorgulanması gerekirken, daha çok nasıl sağlanabileceği tartışılmıştır. Konu hakkında Foucault’nun önerisi ise kentsel mekanlardaki sermaye ve insan topluluklarının sürekli denetim ve disiplin altında tutularak stratejik olarak yönetilmesidir (Foucault, 1995, s. 157). Bu bağlamda kentsel alanda denetim, gözetim araçlarıyla sağlanırken; disiplin ise zorlayıcı önlemler almaya gerek kalmadan dışlayıcı mimarlık uygulamalarıyla dolaylı yoldan sağlanabilmiştir. Bu durum toplumun güvenlik ihtiyacını giderirken, siyasal erkin de güvenlik ihtiyacının ortaya çıkmasının altında yatan nedenler üzerindeki sorumluluklarından kurtulmasını sağlamaktadır. Güvenliğin neden var olmadığını sorgulamak yerine güvenliği tehlikeye düşüren nedenlerle baş etmeye öncelik veren bu strateji, toplumsal olarak madun ve failer üzerinden uygulandığı için ayrımcılığı merkeze yerleştirmektedir. Doğrudan anlaşılamayan bu tür bir ayrımcılığın tartışılması ise oldukça yeni bir düşünce alanını araştırmacılara açmaktadır.

Doğrudan ayrımcılık (direct discrimination) çeşitli yasalarla engellenirken, dolaylı ayrımcılık ise (indirect discrimination) özel şartlara bağlı olarak gelişen haklı gerekçelerin varlığı dahilinde değerlendirilmektedir. Farklı muameledeki meşru amaç ve orantılılık düzeyi bu bağlamda belirleyici ölçütler olarak karşımıza çıkmaktadır (Ovey & White, 2006, s. 419). Doğrudan ayrımcılık uygulamalarındaki amaçlar, net olarak anlaşılırken, dolaylı ayrımcılıkta ise ‘örtük’ bir yaklaşım söz konusudur. Burada ifade edilen örtük kelimesi, gizli anlamını taşımamaktadır. Bu farklılık, örtük olarak ortaya çıkan dolaylı ayrımcılıkta belirli bir toplumsal gruba kasten diğer gruplardan ayırmak gibi negatif bir amacın varlığını net olarak ispatlanamamaktadır. Bu bağlamda meşru amaç ve orantılılık ilkelerinin sosyal politika ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Farklı etkiden kaynaklanan ayrımcılık (disparate impact) olarak da adlandırılan ve yoruma dayalı olarak gelişen örtük ayrımcılık (covert/subtle discrimination) konusunun yasal düzenlemelerden farklı olarak sosyal politika bağlamında tanımlanması gerekmektedir. Bu değerlendirmede belirleyici olan özellik, kasıt unsurudur. Belirli bir gruba karşı, grubun temelindeki belirleyici özelliğiyle bağlantılı farklı bir tutumun ya da davranışın, açıkça gözlemlenebildiği bir ayrımcılık biçimi olmayan örtük ayrımcılıkta, tarafsızlık ya da ahlaken kabul edilebilir açık bir gerekçe bulunmamaktadır. Bu bakımdan örtük ayrımcılığın, kasıtlı olduğu ispat edilemese de bir gruba diğerine göre üstün kılmak için bilinçaltında gömülü amaçların ürünü olduğu söylenebilir.

Dolaylı ayrımcılığın tezahür biçimlerinin belirlenmesinde, dolaylı ayrımcılığın meşru bir düzenleme, tedbir ya da uygulama dolayısıyla da ortaya çıkabilme olanakları gözetilmiştir. Bu nedenle ilgili, düzenleme, tedbir ya da uygulamaların dezavantaj yarattığı grupların özellikleri, makul uyumlaştırma ilkesi dahilinde entegrasyon için biçimsel olarak tanımlanmışlardır. Buna göre yaş da cinsiyet ve ırk gibi dolaylı ayrımcılıkta belirleyici biçimsel özelliklerden biridir. Yaşa dayalı ayrımcılık her yaşta görülebilirken, yaşlı ayrımcılığı/yaşçılık ise ileri yaşlarda ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda dolaylı ayrımcılık biçimlerinden biri olan örtük yaşçılık (implicit ageism) bireylerin farkında olmadan yaşa ve/veya yaşlılığa dair içselleştirdikleri birtakım önyargı ve stereotiplere dayanan ayrımcılığını ifade etmektedir.

Yaşlı ayrımcılığı (ageism) kavramı ilk olarak Robert Butler tarafından 1969 yılında ‘bir yaş grubunun diğer yaş gruplarına önyargısı’ olarak tanımlanmıştır. Sistematik stereotipleme ve ayrımcılık sürecinin özellikle yaş özelliği temel alınarak yapıldığı ayrımcılık biçimi, ırkçılık ve cinsiyetçilikten sonra gelen üçüncü büyük ayrımcılık biçimidir (Palmore, 1999, s. 6).

21.yy’da gelişen neo-liberal politikalar dahilinde iş gücüne katılmayan/katılmayan yaşlılar, toplumsal bir yük olarak görülmüşlerdir. Yaşlılara dair negatif tutumlara ve ayrımcı davranışlara kaynaklık eden kalıp yargılar, sistematik stereotipleme ile kurgulanmış baskın grupların ilgilerine gerekçe oluşturan düşünce ve inançlar seti olarak açıklanabilir. Bu bakımdan temelde siyasal erkin sistematik stereotiplemesine bağlı olarak ayrımcılığın meşrulaştırıp sürdürüldüğü söylenebilir. Bu bakımdan ideolojik bir yönü olduğu da görülen örtük yaşçılık konusu; yasal düzenlemeler, kamusal alandaki hareketlilik, hizmetlere erişim olanakları, sosyal yaşamdaki ilişkiler, medyadaki temsiller üzerinden sistematik olarak ayrımcı uygulamalar dahilinde incelenebilmektedir. Münferit olarak gerçekleştirilen çalışmaların çok boyutlu olarak yeniden ele alınması, alışlagelmiş uygulamaların yeniden değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, dışlayıcı mimarlık kavramını yaşçılık (ageism) konusunu da kapsayacak biçimde, mevcut mimari uygulamalardan yararlanarak genişletmektir. Bu bakımdan çalışma; güncel kamusal mimari uygulamaların ergonomik boyutuna ve sosyo-mekânsal ayrımcılığa dikkati çekmek, mevcut uygulamaları sistematik biçimde incelemek, kamusal mekânı ergonomik ilkeler-sosyolojik yapı ile ilişkilendirmek bakımından öncül betimleyici bir araştırmadır.

3. Materyal ve Yöntem

Araştırma materyali olarak farklı dijital veri tabanları üzerinden elde edilen çeşitli kamusal alanlara ait kamusal mekân ve mobilya görselleri kullanılmıştır. Sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıklar kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak mevcut durumun gözden geçirilmesi için nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli tercih edilmiştir. Betimleyici çalışmanın araştırma evrenini oluşturmak için tercih edilen genel tarama modeli, sistematik derleme sonucunda genellenebilir bir yargıya varmak bakımından çalışma için uygun görülmüştür.

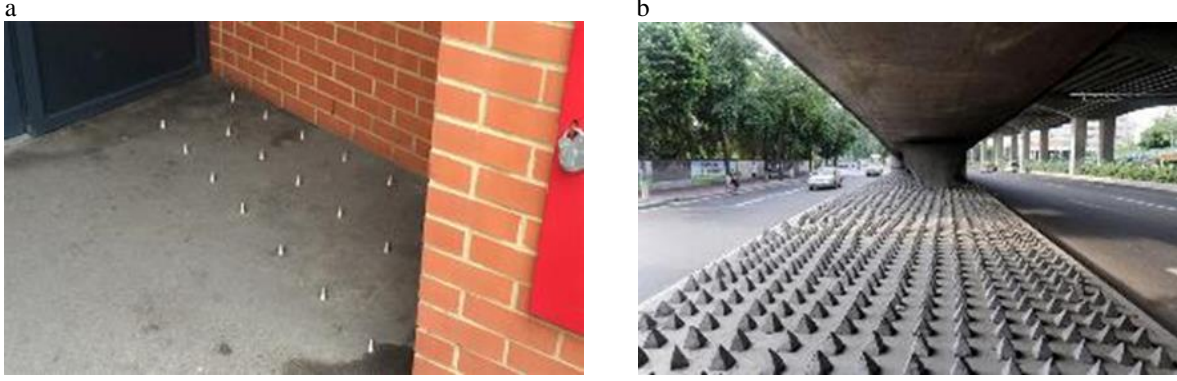
Çalışmada, belge olarak kabul edilen görsellere ulaşma, görsellerin özgünlüğünün kontrol edilmesi ve verilerin analiz edilmesi aşamaları izlenmiştir. Dokümanlara ulaşma aşamasında, veri kaynaklarına tümevarım yöntemi dahilinde ulaşılmaya çalışılmıştır. Dijital veri tabanlarında yer alan görsellere ait medya setleri, internet arama motorlarının görsel arama bölümüne, ‘ergonomi, kamusal mekân, mekân sosyolojisi, dışlayıcı mimarlık, ayrımcılık’ gibi anahtar kelimelerin Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmasıyla aranmıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen görsellere ait gözlemsel sonuçlar, teorik altyapıya uygun biçimde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda dışlayıcı mimari’ (exclusionary architecture), ‘hasmane mimari’ (hostile architecture), ‘korumaya yönelik kentsel mimari’ (defensive urban architecture), ‘çevresel tasarımla suçun önlenmesi’ (crime prevention through environmental design-CPTED) ve ‘disiplinci mimari’ (disciplinary architecture) olarak nitelendirilebilecek uygulamaların kapitalistleşmiş toplumlarda yaygın olarak kentsel mimari mekânında uygulandığı anlaşılmıştır. Dışlayıcı mimari mekân düzenlemelerinin, ülkelerin politik tutumlarına göre farklılık gösterirken; temelde ırk, etnik köken gibi farklılıklara göre şekillendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda yaş ve cinsiyet ayrımcılığının kentsel mimari mekân ve mobilya tasarımlarında ilk bakışta fark edilmediği söylenebilir. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerle kasti amaçlarla geliştirilen orantısız uygulamaların kapitalist ülkelerde yaygınlaşmaya devam ettiği de unutulmamalıdır. Paris, Londra, New York gibi metropollerde kapsayıcı mimari uygulamaların aksine dışlayıcı mimarlık uygulamalarının mültecilerin ve evsizlerin meydana getirdiği problemlere karşı bir önlem olarak kullanıldığı söylenebilir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere mimari uygulamalar, siyasi erkin izlediği politikalara göre çeşitlenerek farklılaşmaktadır. (Bkz: Şekil 1, Şekil 2).

Şekil 1. Paris’te mülteci ve evsizlerin kamusal alanları işgalini engellemek için yerleştirilen taşlar (Yeni Şafak, 2022)

Şekil 2. (a) Londra’da mültecilerin/evsizlerin engellenmesi için yerleştirilen çıkıntılar (Buckle, 2014)
(b) New York’ta mültecilerin/evsizlerin engellenmesi için yerleştirilen çıkıntılar (Buckle, 2014)

Mülteciler ve/veya evsizlerle ilgili nispeten daha az sorunu olan ülkelerde de benzer uygulamalar görülmektedir. Bu durum dışlayıcı mimarlık uygulamalarının arka planında, kapitalist düzene uyum sağlayamayan yaş almış bireylerin kentsel yaşamdan uzaklaştırılması anlayışının yaygınlaştığı düşündürmektedir. Örneğin, Kanada Vancouver’da da benzer uygulamaları görülmesi, ırk ve cinsiyetin ötesinde farklı ancak etkili bir ayrımcılık biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir (Bkz: Şekil 3).

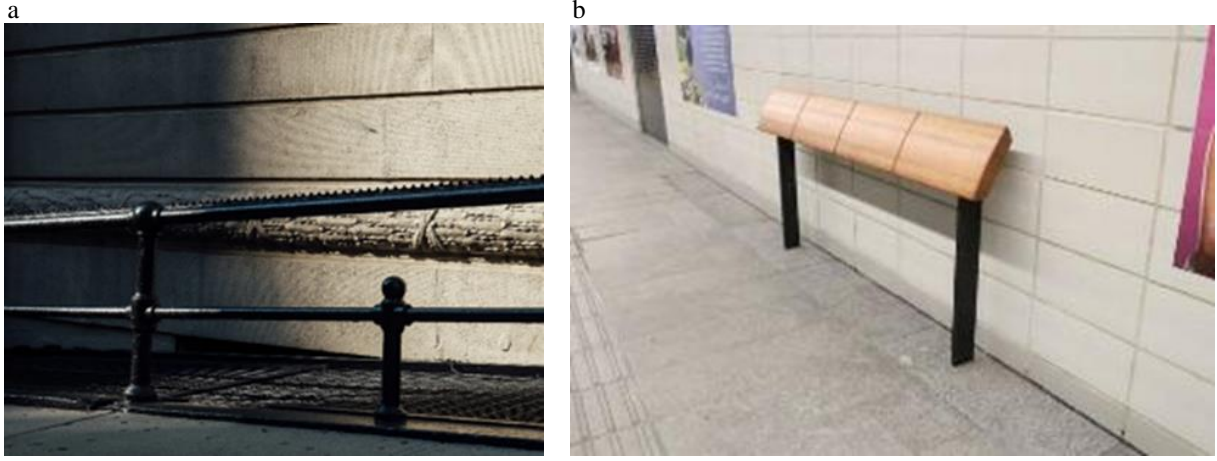

Şekil 3. Vancouver’da oturmaya engellemek için yerleştirilen çıkıntılar (Mussett, 2019)

Tutunmak, oturmak gibi eylemlere, yaş almış bireylerin daha fazla ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Yaş ilerledikçe gelişen sağlık sorunlarına paralel olarak fiziksel aktivitenin kısıtlanması, yaşlı bireylerin -engellilerle benzer biçimlerde- kentsel mimari mekânda desteklenmesini gerektirmektedir. Kentsel mekanların yaşlıların kullanımına uygun olarak yeniden düşünülmesi, Yaşlı Dostu Şehirler ve Topluluklar (Age-Friendly Cities and Communities (AFCC)) oluşumu dahilinde gelişmekte olan bir anlayıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün uygulamaları dahilinde ‘aktif yaşlanma’ olarak tanımlanan ileri yaştaki bireylerin toplumsal hayata katılmasına dair uygulamalar, ülkelerin sosyal politika stratejileri dahilinde oldukça detaylı olarak tanımlanmasına rağmen mimari mekân uygulama örneklerinde yeterli düzeye ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, teorik olarak mimari mekâna yerleştirilmesi gerektiği düşünülen mekân ve mobilya örneklerinin, tekrar düşünülerek detaylı olarak çalışılması gerekmektedir. Görsellerden de anlaşılacağı üzere, dışlayıcı mimarlık uygulamaları ‘kötü tasarım’ olarak kabul edilebilir nitelikler taşımaktadırlar (Bkz: Şekil 4, şekil 5). Ancak bu örnekleri sadece kötü tasarım olarak nitelendirmek, tasarım anlayışının altında yatan düşüncenin görmezden gelinmesine neden olacaktır.

Şekil 4. New York’ta çiçeklik kenarlarına oturmanın engellenmesi (New York Times, 2019)

Şekil 5. (a) New York'ta tutunmayı engelleyen korkuluklar (New York Times, 2019)
(b) New York'ta metrosunda oturmaın engellenmesi (Ruetas, 2022)

Araştırma sırasında bulunan pek çok örnekte, mimari uygulamaların yaşlıların fiziksel yetersizliğini arttırmanın yanında sosyalleşmelerini de engelledikleri görülmüştür. Bu bakımdan yaşlı bireylerin sosyalleşme mekanları olarak kabul edilebilecek olan kamusal alanlarda fiziksel çevrenin yaşlılara uygun olarak düzenlenmemesi sonucunda sosyal gereksinimlerin de karşılanmadığı anlaşılmıştır (Bkz: Şekil 6). Bu durum, yaşlı bireylerin kendi konfor alanları içine hapsolmalarına neden olmaktadır.

Şekil 6. (a) Japonya'da oturmaya elverişli olmayan banklar (Ruetas, 2022)
(b) New York'ta sosyalleşmeye elverişli olmayan banklar (Sociology, 2017)

Dışlayıcı mimarlık örneklerinin kötü tasarım uygulamalarıyla birbirine karıştırılabildiği açıkça görülebilmektedir. Bu bakımdan konu hakkında net bir karar verebilmek için kamusal alan araştırmacısı olan Cara Chellew tarafından 'Hayalet olanaklar (ghost amenities)' terimi türetilmiştir (Torontoist, 2018). Bu bağlamda kamusal alandan beklenen özelliklerin yokluğunu tanımlamak için kullanılan bu terim, dışlayıcı mimarlığın sadece evsiz ve/veya mültecilere yönelik olmadığını da kanıtlar niteliktedir. Chellew, maliyetleri-bakımı azaltmak ve vandalizmi kontrol etmek için yapılan bu uygulamadan, savunmasız birçok insanı da orantısız bir şekilde etkilediğini söylemiştir. Oturup dinlenecek bankların, gölge ve barınak sunan alanların, umumi tuvaletlerin, kentsel mekânda var olmaması ya da herkesin kullanımı bakımından elverişsiz olması, insan merkezli olması beklenen kamusal alanlarda beklenmeyen bir mimari uygulamadır. Aşağıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere, belirli bir gruba ayrımcılık uygulamak üzere gerçekleştirilen bir tasarım, kullanıcıların büyük çoğunluğunu etkileyerek tasarımı, pek çok kullanıcı için kullanılamaz hale getirmektedir.

Şekil 7. Kontrolsüz giriş-çıkışı engelleyen bariyerler (Buckle, 2014)

Bu tür, kullanıcı bakımından elverişsiz mimari uygulamaların yaygınlaşması ve kilitli bank örneğinde olduğu gibi kabul edilemez bir düzeye gelmesi üzerine (Bkz: Şekil 7), 2008'de Alman heykeltıraş Fabian Brunsing, ticarileştirilmiş kamusal alanlara karşı bir sanatsal protesto biçimi olarak The Pay & Sit bankını tasarlamıştır (Brunsing, 2014). İronik bir biçimde para atıldığında küçük çıkıntılar içeri girmesiyle birlikte 'belirli bir süre' oturmaya izin veren bank tasarımı, gelecekte dışlayıcı mimarlık örneklerinin kapitalist düzen ve neo-liberal politikalar dahilinde uç örneklerini görebileceğimize dair bir uyarı niteliği taşımaktadır. (Bkz: Şekil 8)

Şekil 8. The Pay & Sit (Öde ve Otur) Bankı (Brunsing, 2014)

5. Sonuçlar ve Tartışma (Result and Discussion)

Çalışmada, uygulanan iki aşamalı metodoloji, birinci aşamada konuya içkin kavramlara ait tanımlamaların netleştirilmesini sağlamıştır. Konu, hakkında türetilen terimler arasında az da olsa farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Bu farklılar, dışlayıcı mimarlık konusunu hangi disiplin özelinde tartıştığımızı belirtmeyi gerektirmiştir. Bu bakımdan dışlayıcı mimarlık ve örtük yaşçılık ilişkisinin birbirine içkin kavramlar olduğu anlaşılmıştır. Konuyu tartıştığımız mimarlık ve sosyoloji disiplinleri özelinde, dışlayıcı mimarlık ve örtük yaşçılık kavramlarının diğer kavramlardan öne çıktığı söylenebilir.

İkinci aşamada mevcut kamusal mekân ve mobilya uygulamalarına ait görseller, teorik altyapıya uygun biçimde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen görseller, dışlayıcı mimarlık-örtük yaşçılık ilişkisinin kamusal alanın kontrol altında tutulmasının istendiği kapitalistleşmiş toplumlarda daha uç düzeyde mimari örnekler verdiği anlaşılmıştır. Her ne kadar mimarlık disiplini kapsayıcılığı önerse de uygulama sahasında, kapsayıcı niteliği olan örnekler, oldukça az sayıdadır. Bu durumda, tasarım disiplinlerinin insan merkezli anlayışından uzaklaşarak, insansız tasarım-insan sonrası tasarım gibi yeni yaklaşımların gelişmekte olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, tasarımcıların insan-merkezli tasarım anlayışına geri dönmeleri gerektiği konusunda bir uyarı niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte dışlayıcı mimarlığı sadece ırkçılık/evsizlik gibi bir ayrımcılık sorunu olmadığı ancak önem derecesi olarak geri planda kaldığı söylenebilir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular doğrultusunda, kamusal alanda dışlayıcı mimarlık uygulamalarının sınırlı olmakla birlikte uygulamaların yaygınlaşma potansiyeline sahip oldukları belirlenmiştir. Konu ile ilgili gelecek araştırmaların metodolojik ve teorik bakımdan geliştirilerek, literatürün zenginleştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte artan yaşlı nüfusunun gelecek yıllarda aktif yaşlanma politikalarıyla daha fazla toplumsallaşmasını sağlamak için yaşçılık kavramının, ergonomi/mimari ve sosyolojik boyutlarının yanında sosyo-kültürel özellikler bakımından da incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Dışlayıcı mimarlık türleri ve ayrımcılık konularına mimari tasarım ve sosyoloji gibi ilgili disiplinlerin perspektifinden bakmak, doğru bildiğimiz yanlışları da yeniden sorgulamamızı sağlayacaktır.

Referanslar

- Ataöv, T. (1996). *Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık*. Ankara: A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- BM, B. M. (2022, 4 21). *İnsan Hakları Derneği*. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi: <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/> adresinden alındı
- Brunsing, F. (2014, 6 10). *Quiet Lunch*. Quiet Lunch: <https://www.quietlunch.com/fabian-brunsing-spike-bench/> adresinden alındı
- Buckle, H. (2014, 6 30). *Defensive Versus Inclusive Design: Vancouver's Urban Antidote to London's "Anti-homeless" Spikes*. Land 8 Landscape Architects Network: <https://land8.com/defensive-versus-inclusive-design-vancouvers-urban-antidote-to-londons-anti-homeless-spikes/> adresinden alındı
- Dostoğlu, N., Şahin, E., & Yavuz, T. (2009, Ocak 1). Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler. *Mimarlık*, s. 23-32.
- Foucault, M. (1995). *Dicipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Yaşamı ve Ölümü*. İstanbul: Metis.
- Kaya, A. (2007). *Avrupa Birliği ve Türk İş Hukuku Bağlamında Eşitlik İlkesi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, P. A. (2007). *Avrupa Birliği ve Türk iş hukuku bağlamında eşitlik ilkesi*. Ankara: Nobel Dağıtım.
- Korkut, L. (2009). *Ayrımcılık Karşıtı Hukuk*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Mace, R. L., Hardie, G. J., & Place, J. P. (1991). *Accessible Environments: Toward Universal Design. Design Intervention: Toward a More Humane Architecture*. New York: Von Nostrand Reinhold.
- Mussett, B. (2019, 7 24). *Vancouver's 'defensive architecture' is hostile to homeless, say critics*. Vancouver is Awesome: <https://www.vancouverisawesome.com/courier-archive/news/vancouvers-defensive-architecture-is-hostile-to-homeless-say-critics-3102287> adresinden alındı
- New York Times. (2019, 11 8). *New York Times*. Hostile Architecture in NYC: <https://www.nytimes.com/2019/11/08/nyregion/hostile-architecture-nyc.html> adresinden alındı
- Ovey, C., & White, R. (2006).
- Özbek, M. (2015). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Özmkas, U., & Yıldırım, K. (2020, Nisan 1). Dışlayıcı Mimari. *Mülkiye Dergisi*.
- Palmore, E. B. (1999). *Ageism Negative and Positive*.
- Ruetas, F. (2022, 1 1). *15 Examples of Hostile Architecture around the World*. Re-thinking the future: <https://www.re-thinkingthefuture.com/designing-for-typologies/a2564-15-examples-of-hostile-architecture-around-the-world/> adresinden alındı
- Sinem, Y. (2021, 11 2). Ayrımcılık Temelli Dışlanma: Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadınlar. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, s. 321-346.
- Sociology, P. (2017, 12 4). *hostile-architecture-defensive-design*. Popularsociology: <https://www.popularsociology.net/freevideos/hostile-architecture-defensive-design> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2016, Nisan 6). *TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU KANUNU*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6701.pdf> adresinden alındı
- Torontoist. (2018, Şubat 12). *Torontoist*. Torontoist: <https://torontoist.com/2018/02/public-works-defensive-urban-design-spotted-around-toronto/> adresinden alındı
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2021, Nisan 3). *TİHEK-Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*. Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik: <https://www.tih.gov.tr/ayrimcilikla-mucadele-ve-esitlik-3> adresinden alındı
- UAF . (2022, 9 21). *Uluslararası Af Örgütü*. Amnesty: <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik> adresinden alındı

Yeni Şafak, H. (2022, 9 20). *Fransa'dan göçmenlere karşı insanlık dışı adım: Calais'de meydanlara kaya yığıldılar*. Yeni Şafak Gazetesi: <https://www.yenisafak.com/dunya/fransadan-gocmenlere-karsi-insanlik-disi-adim-calaisde-meydanlara-kaya-yigdilar-3859381> adresinden alındı

Yıldırımalp, S. (2021, Aralık 29). Ayrımcılık Temelli Dışlanma: Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadınlar. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, s. 321-346.